

delmeskedik neki. Ezt a kettős látást gyakorolja akkor is, amikor egy nő ellen lázad, aki a háborúban a polgári erkölcsök ellen vétett. Ő, aki annyi mindent látott, magyar és román ostobaságot egyaránt tapasztalt, a hivatalnak pacakázásait is, és a kényszerről is tudhatna egyet-mást, felforrít „székely vérrrel” kiabál, amikor tanítónői diplomát akar nak adni ennek a szereplőnek. Észrevesszük, hogy a részvét ellen nevelnek, de nem szólhatunk a reflexeink ellen.

Amikor azt mondom, „rosszul szerkesztett”, egyáltalán nem Gaal György és H. Szabó Gyula munkáját bírálom. Gaal György igen alapos bevezetőt írt, legfeljebb több reflexiót vártam volna el tőle azokat a problémákat illetően, amelyeket felvettem – végül is harminc évvel a szerző halála után vagyunk, gondolkodhatunk másként. A kötet alapos függelék tartalmaz Nagy Borbála kiadott műveiről, egy *Névmagyarázót* és egy *Szómagyarázót*. Matei László borítótérve illusztratív: képi ábrázolásra fordítja *A huszadik század csigahéjban* címet.

A „rosszul szerkesztett” kifejezést tehát Nagy Borbála kapcsán haszná-

lom, de ugyanazzal a mellékmonddal, amivel fentebb: éppen ez teszi hiteles emlékirattá. Akárcsak az a mai szemmel kissé suta interjú, amelyet a szerző lánya, Teodorescu Nagy Réka készített vele, és amelyben végig magázza az édesanyját.

De mai szemmel hál’istennek az egész könyv olyan, mintha egy másik világ üzenete lenne, és nemcsak azért, mert annyi minden történt a huszadik században, amiről az 1904 és 1994 között élt író írta. Hanem a női szocializáció különböző szakaszai miatt.

„Ha regényt írnék, most az akvárium előtt képzelném magam, és nézném, ahogy a kis halak összevissza úszkálnak, a hajlongó növények alatt egy csiga húzza meg magát. Vajon mit lát a csiga a világból? A huszadik századból?” (31.)

Lefokozó metafora ez, úgy érzem. De ha úgy vesszük, hogy ezt a csigát igazi csigának nevelték, akkor el kell ismernünk, hogy szemlélete egybeesik a csiga szemléletével: meglátja, amiben él, de közbe nem avatkozik, csak amikor már tényleg nem tehet mást.

A VITÁK ÉS AZ ÖNREVÍZIÓ SZÜKSÉGESSÉGE AZ IDENTITÁSKERESÉS ÚTJÁN

Lányi András: *Búcsú a tizenkilencedik századtól*

■ Lányi András tematikus rendbe helyezte a 19. század különböző aspektusaival foglalkozó esszéit, ráadásul nagyon gondos kompozíció jellemzi a végeredményt, mintha a kötet jellege is azt hivatott volna példázni, ami végül is a könyv téziseként is megjelölhető, hogy olyanná tettük a világot, amilyen a felvilágosodás előtt volt, leszámolva a 19. század színté minden eszményével. A kötet címévé is választott kitétel, miszerint ettől a századtól búcsúzunk, az

utószónak is tekinthető textus címe, így jelen recenzióban rögtön ezzel kezdjük, hiszen a különböző időszakokban született nyolc darab történeti/irodalomtörténeti esszé az itt megfogalmazott nagyon határozott álláspont szerint értelmeződik át, innen nézve vet fel olyan kérdéseket, amelyek önmagukban, a keletkezési időpontokban talán nem ilyen éllel fogalmazódtak meg. Ebben a gondolatívben Lányi kiindulópontja az, hogy a 20. század gyakorlati-

lag az azt megelőző évszázad uralkodó eszméit valósította meg, egyben csaldott szinte mindegyikben, és így jutott el ezen uralkodó eszmék ellehetetlenüléséig, aminek következtében a világ a barokk világ keretei közé került vissza. Egy építhető, befolyásolható jövő illúziója eltűnt, vagy legalábbis eltűnőben van, miközben az emberiség egyre kiszolgáltatottabb a kifogyóban levő természeti erőforrásoknak, Európa visszaszorul, és defenzív politikára rendezkedik be, az új gazdasági, kommunikációs formák diszkreditálják a nemzetállami kereteket, a racionalitás, kritikai gondolkodás helyére különféle tekintélyek kultikus tisztelete lép. Lányi szerint a 19. század uralkodó eszméi közé tartozik az egyéni választás szabadsága, az igaz tudás ismérveinek levezetése az észmegismerés egyetemes és szükségszerű törvényeiből és a történelmi haladás elve, mely magával hozza a közösség elsődlegességét is az egyénnel szemben. Ezek az eszmék különböző tévutakra vezették és ellentmondásokba taszították nemcsak a gondolkodó, hanem a történelemformáló csoportokat is, végül a kritikai gondolkodás sem tudott valid válaszokat adni, mivel Lányi szerint hordoznia kellett a különböző nézőpontok figyelembevételének ódiáját.

Már ebben a szövegben is érzékeljük, de aztán folyamatosan ide térünk vissza, hogy ennek a folyamatnak a legnagyobb vesztese a szabadság eszméje, mely talán már a 19. században is vesztes pozícióból indult, Madách nagy tragédiájában a francia felvilágosodás ideológiai csupán Kepler álmaként jelennek meg, a világszabadság fikción belüli álom csupán. Ezzel el is jutottunk Lányi módszeréhez, esszéinek kiindulópontjához. A kötet bevezető és zárószövegét leszámítva nyolc nagyobb ívű értelmezést tartalmaz a szerző alkotói életútjának különböző periódusaiból, 1991-től kezdve (amelyik évből három szöveg is származik) egészen 2024-ig. Úgy sejtem, hogy érdemes lenne a szövegeket aszerint is újraolvasni, hogy mikor, miért keletkeztek, mert a gondo-

latmenetek általában nem függetlenek azoktól az aktuálpolitikai kérdésektől, amelyek a szerzőt adott időpontban foglalkoztatják. De ebben a recenzióban ettől eltekintve inkább az újrendezés és a bevezetés-zárás által körülhatárolt koncepcióban haladunk végig a sokszor igen határozott állításokon, amelyek nem egyszer korábbi tévedéseknek minősített ítéletek ellenében fogalmazódnak meg. Ezeknek a szövegeknek a főszereplői általában 19. századi alakok, személyes és mindenféle közösségi problémákkal küzdő emberek (Széchenyi István, Görgey Artúr, Kemény Zsigmond, Arany János, Jókai Mór és a kakukktójas Rákóczi Ferenc). Lányi különös hangsúlyt fektet arra, hogy alakjai ne merevedjenek bele a róluk hozott ítéletekbe, hanem élő, belső dilemmákkal és motivációkkal rendelkező embereként ábrázolja őket, akik saját koruk problémáira próbáltak választ adni, miközben előfordulhat, hogy kortársaik és az utókor folyamatosan félreértették őket. A kötetindító szövegben Lányi az illúziók és ferdítések nélküli önismeret fontosságára hívja fel a figyelmet, mivel jövőt csak úgy lehet építeni, ha közünk van saját múltunkhoz, hagyományainkhoz, nem pedig elfeledett események lebutított verzióit mondjuk újra és újra. Van némi feszültség tehát a bevezető optimizmusra (van remény arra, hogy az olvasó ifjúság tanul, újragondol, átértelmez) és a lezáró szöveg illúziótlansága („Mi a tizenkilencedik század jövője voltunk. Ezért nincsen saját jövőnk, mi voltunk a jövő.” 193 old.) között. A szerző szerint a 19. századi emberek mozgatórugója a jövő, saját korszakukat azért tekintik érvénytelennek, mert létezik ez az elképzelt jövő. Lányi történelmi esszéi erről is szólnak: lehetséges-e annak rekonstrukciója, hogy milyen volt a vágy, mi volt a mozgatórugó, az eszmék mögött milyen emberi motivációk rejtettek. A rekonstrukció validitására vonatkozó kétely nem a szerzőé, hanem a recenzensé. Lányi András gyakran a pszichologizálástól sem visszariadva elemzi – természetesen szövegek révén – a

politikai, irodalmi szereplők motivációit. Széchenyi István vízióit látja és látja naplójából kiindulva, de más jellegű szövegeit is figyelembe véve mutatja be azt, hogy milyen közéleti közegben kellett megfogalmaznia a nemzet modernizálására vonatkozó javaslatait, miközben ő maga is elismeri, hogy még a naplóból sem ismerhető meg Széchenyi igazi arca. *Önismeret* című bevezető írásában a szerző megfogalmazza ezt a módszertani problémát, miszerint az önismeret, mások megismerése soha nem lehet teljes, ugyanakkor úgy mutatja be az olvasó számára Széchenyit, hogy még a démonait is rekonstruálhatónak tartja (pl. „Ha nem az öngyilkosság kísértése járna a sarkában örökké, ha nem a sírból jövő fuvallatot érezné mindenütt, ha nem a megsemmisülés iszonyatával kellene naponta szembenéznie...” 20.). A Széchenyivel foglalkozó két szöveg a politikai programokat tehát a személyes kényszerek, döntések és választások, illetve a közeg által determinált cselekvési lehetőségek kettős szorításának eredményeként látja. Nem evidenciákat mutat fel ebből az életműből, hanem dilemmákat, és a bevezető szerint ez is a célja a válogatásnak: a történelem és a történelmi figurák felkavaró története, egy-egy állandóan változó, súlypontokat áthelyező életút bizonyos elemeinek bemutatása. Annak bizonyítása, hogy a nemzeteszme, a szabadságeszme bonyolult volt, és sokszor az egyszerűsítések miatt nem sikerültek a politikai célok. A mai magyar társadalomban sokan vannak, akik a történelmet, a hagyományokat Lányi Andrásához hasonlóan kezelik és gondolják el. De van-e eszközük nekik ahhoz, hogy azok álláspontját is megváltoztassák, akiket a dilemmák legkevésbé sem foglalkoztatnak, és a múlt kultikus tisztelete elzárja előlük az újraértelmezések útját? A kérdés éppen a Görgey Artúrral foglalkozó szövegek kapcsán fogalmazódott meg bennem. A kiindulópont itt az volt, hogy Görgeyt a fegyverletétel után Kossuth és a követői szándékosan kényszerítették az áruló szerepébe, miközben

tettét szükségszerűség és józan ítéletalkotási képesség motiválta. Ráadásul a negatív szerep megerősödött, különböző történelmi korokban pedig az aktuális identitáspolitikai kihasználta, újra és újra alkalmazta egyrészt a negyvennyolcas események mitizálása, másrészt az örök ellenség képének megteremtése érdekében. Lányi szerint a könnyen különböző ideológiák szolgálatába állítható Kossuth–Görgey-oppozíció rendkívül káros, és a múlthoz való kiegyensúlyozottabb viszony megteremtése érdekében szükség van ennek a képnek a felülvizsgálatára. Ehhez teszi meg a szükséges lépéseket, és rámutat Görgey döntéseinek hátterére, a bonyolult hadi és politikai helyzet ábrázolásával pedig bizonyítja, hogy az egyetlen olyan döntést hozta, mely lehetségesé tette a túlélést. Az érvelés nagyon meggyőző, ugyanakkor ebben az esetben nem tartom a legjobb megoldásnak, hogy történelmi forrásait nem nevezi meg, az egyes szereplők szájába adott idézetek pontos helyét nem adja meg, így valójában ellenőrizhetetlenné teszi az állításokat. Nem a precíz filológus szól belőlem ennek a hiánynak az említésekor, hanem az érvelés hatásossága miatt lett volna rendkívül fontos ez a lépés. Hiszen maga Lányi kérdőjelezi meg több helyen az ítéletalkotás módszertani helyességét, a valósághoz való hozzáférésünkhöz: pl. „A valóság nem tényként adott: választásainkból születik” (56.); „Október 6. után azonban a bebörtönzött tisztek, az osztrák seregbe kényszerített legénység, az árvák és özvegyek csak azt tudják, hogy a vezér büntetlenül távozott Ausztriába, sorsukra hagyva őket. Egyszeriben minden korábbi vád, homályos célzás, gyanú beigazolódni látszik, és akkor Kossuth kimondja: Görgey eladta a hazát.” (67.). Gyakorlatilag azt ismeri el, hogy a források hiányos ismeretéből adódóan bármilyen interpretáció legitímnek tűnhet, különösen, ha azt olyan kultikus tisztelettel övezett személyek erősítik, mint jelen esetben Kossuth. Az ilyenfajta csúsztatásokat véleményem szerint csak azzal a módszerrel

lehet igazán hatásosan leleplezni, amely láthatóvá teszi a forrásokat, azok különböző jellegét, létrejöttüknek körülményeit és az interpretáció lépéseit. Ellenkező esetben az olvasónak nincsenek eszközei a saját meglátásai igazolására, és kénytelen kritika nélkül elfogadni a szerző állításait, ami még abban az esetben is okozhat nehézséget, ha alapvetően egyetértünk a megfogalmazott állításokban. Még nehezebb lehet ezzel a módszerrel azok meggyőzése, akik eleve abban a hitben éltek, úgy szocializálódtak, és identitásalkotásukhoz szervesen hozzátartozik, hogy Kossuth a szabadságért küzdött, Görgey pedig megakadályozta a harc győzedelmes végkimenetelét. Ezt az olvasót a szerző nem tudja megnyerni magának Kossuth ironikus láttatásával („Kossuth mint magyarok istene szól népéhez...” 67.), sem pedig azzal, hogy a háttérben munkálkodó kortársak motivációit ő maga jobban átlátja, mint a kortársak, vagy éppen elismeri, hogy a hiányos információk kétséges ítéletalkotáshoz vezetnek („a főerőktől veszélyesen elszakadt előrs parancsnoka küldi őket, hogy időt nyerjen, talán hogy tájékozódjon. Görgey hamar átlát ezen, és elutasítja a 48 órás fegyverszünetre tett ajánlatot, de az orosz tisztek által rögtönzött fegyverletételi feltételekről mindenesetre tájékoztatja alvezéreit, nehogy titkos alkudozás gyanújába keveredjen. A tárgyalás tényéről, maga és alvezérei egybehangzóan elutasító álláspontjáról levélben értesíti a cári fővezért, nemkülönben a magyar kormányt. Sejtelve sincs róla, hogy Szegeden a hír bombaként robban majd. Tehát Görgey nyíltan paktál az oroszokkal!” 61.). Véleményem szerint ha a szerző egy erősen rögzült álláspontot kíván felülbírálni, vagy bizonyítani szeretné, hogy a történelmi önámítás, a fiktív alapokon nyugvó nemzeti identitás negyvennyolc meghamisításával kezdődött, akkor ezt higgadt, túlzásoktól mentes nyelvezettel lenne érdemes végigvinni, különben fennáll a veszélye annak, hogy radikális másik perspektívát megmutatva az ellenkező vé-

leményen levőkben például azt erősíti, hogy csupán Kossuth piedesztálról való buktatásáról van szó, aki éppen úgy áldozattá válhat, mint Görgey egy másik beszédmódban. Vagyis nem megoldás, ha másik bűnbakot jelölünk ki, a megoldás a források feltárása, bemutatása, segítő értelmezése lenne, ahogy ez részben meg is valósul az írásban azzal a hiánnyal, hogy a kiemelt idézetek kontextusa nem mindig látszik. Lányi bemutatja, hogy a 19. századi Magyarországon a nemzeti identitás kialakulása milyen kihívásokkal nézett szembe, és hogy a különböző politikai csoportok hogyan kísérelték meg meghatározni azt, nem csupán ekkor, hanem a későbbiekben is. A szerző hangsúlyozza, hogy a nemzeti önazonosság nem statikus, változatlan fogalom, hanem egy folyamatosan alakuló diskurzus eredménye. Ezekben a diskurzusokban általában szerepet kapnak a korszak legfontosabbnak tekintett szerzői, Kemény Zsigmond, Arany János és Jókai Mór is. Kemény esetében Lányi már a források megnevezésével járja körül azt a dilemmát, hogy megérthető-e a szerző politikai és magánéleti dilemmái regényei tanulmányozásán keresztül, vagy lehetséges-e Kemény írói világának egy olyan újraértelmezése, amely a politikust és a szépíró is árnyaltan, egymás összefüggésrendszerében vizsgálja. Az írói sikertelenség okaként a reformkori magyar irodalmi nyelv használatát nevezi meg, a bonyolult körmondatok ízes világát, ami rohamosan lecserélődik Jókai gördülékenyebb, közvetlenebb, plasztikusabb beszédmódjára. Jókai sikere viszont nemcsak a nyelvhasználatban keresendő Lányi szerint, hanem éppen abban a jövőorientáltságban, ami a 19. század sajátosságaként nevezett meg. Ráadásul Jókainál – különösen *A jövő század regénye* elemzése világít rá erre – alapvetően pozitív és reménykedő jövőképről van szó, annak ellenére, hogy láttatni tudja az ellehetetlenülésig menő változást is. Ennek okát Lányi a szerző szabadságigényében látja, melyet negyvennyolcas eszméire vezet vissza. Vég-

következtetése Jókai kapcsán elgondolkodtató és az irodalmi szövegek új szempontú olvasására is készlet: „De a szabadság nem indetermináció, hanem egy másik, magasabb rendű törvény, amelynek hite szerint valamiképpen a természetben is uralkodnia kell. Ha nem így volna, miként is lehetne a szabadság az ember igazi természete, és milyen alapon aratna győzelmet a képzelet – regényről regényre – a valóság felett?” (180.). Árnyalt és új szempontokat mutat fel Arany János alkotáspszichológiai vizsgálata, amely a *Bolond Istók* és más szövegek keletkezéstörténetének rekonstrukciójával mutat rá nemcsak a szerző választásaira, hanem a 19. századi magyar irodalom előtt megnyíló, be nem járt utakra, feloldatlan dilemmákra. Lányi többször folyamodik ahhoz egy módszerhez, hogy nehezen érthető dilemmákra próbál életút és szöveg hagyomány összeolvasásából megoldást találni. Ilyen például Rákóczi Ferenc hazaszeretének és országa iránti elkötelezettségének vizsgálata, amelyre a korszak politikai rendszereiből kiindulva nehéz magyarázatot találni. Ha viszont tudatosítjuk Pascal és Rákóczi lelki alkatának hasonlóságát, gondolataiknak hasonló irányvonalát, közelebb kerülhetünk annak megválaszolásához, hogy ennek a magyar történelmi személyiségnek elkötelezettsége milyen forrásokból táplálkozik, s hogy a fogalmak

miféle értelmezése áll a kivételes politikai teljesítmény mögött.

Az esszéekben visszatérő motívum a múlt és jelen közötti párhuzamok keresése, valamint annak vizsgálata, hogy egyes eszmék és ideológiák milyen hatással voltak és vannak a magyar társadalom alakulására. A szerző gyakran utal arra, hogy a múltbéli döntések és eszmék nem önmagukban értelmezhetőek, hanem azok következményei máig meghatározó szerepet játszanak a társadalmi gondolkodásban és a politikai kultúrában. Lányi számos ponton reflektál arra, hogy a politikai és társadalmi fejlődés milyen gondolati háttérrel kíván meg, és hogy a magyar történelem során hogyan alakult ki az a sajátos kulturális és politikai tudat, amely ma is meghatározza az ország önképét. A szerző szubjektív értelmezései időnként vitára ingerlőek, de éppen ez teszi a könyvet igazán izgalmassá és gondolatébresztővé. Az olvasó így nemcsak információkat kap, hanem egyfajta intellektuális kihívást is, amely arra ösztönzi, hogy maga is aktívan reflektáljon a könyvben felvetett kérdésekre. Ezáltal elérhetővé válik az *Önismeret* című bevezetőben megfogalmazott cél is: nem erőszakosan rögzített téveszmék alapján kell felépítenünk önmagunkat, hanem a pascali módra önrevíziótól sem mentes folyamatos viták, dilemmák, újragondolások rendszerében.

Biró Annamária